

Ніколаєнко Т. Б.,

*доктор юридичних наук, доцент, підполковник юстиції,
професор кафедри кримінального права та процесу**Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького***ДО ПИТАННЯ УНОРМУВАННЯ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ ЯК ОБСТАВИНИ,
ЩО ВПЛИВАЄ НА КВАЛІФІКАЦІЮ ЗЛОЧИНІВ****ON THE REGULATION OF THE SPECIAL PERIOD AS THE FACTOR AFFECTING
THE CRIMES CLASSIFICATION**

У статті з урахуванням запроваджених заходів щодо запобігання військової злочинності встановлено, що в слідчій та судовій практиці існує проблематика щодо застосування особливого періоду як кваліфікуючої обставини.

Автором доведено, що в сучасних умовах, які мають місце на сході України, на фоні шаленого зростання військової злочинності, будь-яке порушення порядку військової дисципліни є негативним проявом послаблення здатності військових формувань надійно протистояти ймовірному противнику, а й відповідно, і прямою загрозою національній безпеці України. У зв'язку із цим на фоні посилення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів в умовах особливого періоду проблемними постали питання уніфікації особливого періоду. Вони стосуються, зокрема, часових меж дії особливого періоду, які впливають на виникнення та припинення кримінальних правовідносин, кваліфікації злочинів, вчинених в умовах особливого періоду, та можливості застосування зворотної дії закону в разі зміни правового режиму в державі.

Досліджуючи зазначені питання, з урахуванням положень чинного законодавства, які регламентують категоріальний апарат особливого періоду, загальних правил тлумачення правових норм та практики застосування особливого періоду автором було доведено, що особливий період не містить визначальних ознак із точки зору уніфікації його часових меж, що впливає на точність розуміння змісту норми та відповідно правильності її застосування.

У зв'язку із цим автором запропоновано поняття «особливий період», де з точки зору дії його часових меж визначено, що моментом його завершення (в разі оголошення часткової мобілізації) є виключно оприлюднення рішення Президента України про демобілізацію. Змістовне наповнення як «час мобілізації» складає період від початку мобілізації (оголошення мобілізації) до її завершення (оголошення демобілізації).

Проводячи аналіз ймовірності застосування зворотної сили закону в разі закінчення особливого періоду, доведено, що особи, які були засуджені за вчинення злочинів в умовах особливого періоду, після його завершення не підлягають дії зворотної сили закону як такого, що пом'якшує чи скасовує відповідальність, оскільки зазначена зміна режиму впливає виключно на застосування закону в частині призначення покарання як за вчинення злочину за кваліфікованим складом.

Ключові слова: часові межі, часткова мобілізація, демобілізація, зміна правового режиму, зворотна дія закону.

It has been determined in the article that taking into account the measures for preventing military crime, there are problems regarding the usage of a special period as a qualifying circumstance in investigative and judicial practice.

The author has proved that in the current conditions in the east of Ukraine, amid the war crime growth, any violation of the military discipline order is a negative manifestation of the weakening of the military formations ability to reliably counteract the enemy, but also a direct threat to the national security of Ukraine. Hence, the issue of the special period unification has become problematic amid the increased criminal responsibility for committing crimes under the conditions of special period. They relate, in particular, to the time limits of the special period affecting the origin and termination of criminal legal relations, the qualification of crimes committed under the special period, and the possibility of applying the retroactive effect of the law in case of a change of legal regime in the state.

Investigating these issues, taking into account the acts of the current legislation, governing the categorical apparatus of the special period, the general rules for the legal norms interpretation and practice of the special period applying, the author has proved that the special period does not contain defining features in terms of its time limits unification, which affects the accuracy in norms' content understanding, and accordingly its correct application.

In that context, the author has suggested the notion of "special period" where, from the point of view of its time limits, it is determined that the moment of its termination (in case of partial mobilization) is exclusively the promulgation of the President's of Ukraine decision on demobilization. The content of "mobilization time" is the period from the beginning of mobilization (announcement of mobilization) to its termination (announcement of demobilization).

By analyzing the probability of the retroactive effect of the law in case of the special period ending, it has been proved that persons convicted for committing crimes in the conditions of the special period upon its completion are not subjected to the retroactive effect of the law as mitigating or abolishing liability, since the change of regime affects only the application of the law in terms of punishment imposition as having committed the crime of qualified composition.

Key words: time limits, partial mobilization, demobilization, change of legal regime, retroactive effect of the law.

Постановка проблеми. Питання унормування особливого періоду як обставини, що впливає на кваліфікацію діянь, доволі гостро постало, коли в умовах ведення бойових дій на сході держави почастішали випадки порушення військової дисципліни. Рівень військової злочинності зі збільшенням показників у двадцять разів [1, с. 4] змусив законодавця прийняти доволі радикальне рішення, як посилити

відповідальність за вчинення військових злочинів в умовах особливого періоду [2]. Проте, як показав аналіз слідчої та судової практики, запроваджені заходи не отримали очікуваного результату. До того ж виокремилась і проблематика щодо неоднозначного застосування особливого періоду як кваліфікуючої обставини. Тому є потреба у висвітленні питань змістовного наповнення особливого періоду, впливу

його часових меж на кваліфікацію діянь та вироблення необхідних пропозицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням сутності особливого періоду неодноразово приділялась увага у працях В.П. Бодаєвського, В.О. Бугаєва, В.О. Глушкова, Л.М. Демидової, М.І. Карпенка, М.І. Мельника, А.М. Онисківа, М.І. Панова, Ю.А. Пономаренка, М.М. Сенька, М.С. Туркота, М.І. Хавронюка, С.О. Харитонова, В.І. Шакуна та інших.

Водночас, не применшуючи значення цих та інших досліджень, залишаються дискусійні питання, що потребують додаткового висвітлення та більш детального аналізу.

З урахуванням зазначеного **метою** статті є дослідження особливостей особливого періоду як обставини, що впливає на кримінальну відповідальність та визначення специфіки його дії крізь призму зміни часових меж.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах, які спостерігаються на сході України, питання встановлення нормального функціонування та розвитку суспільних відносин є актуальними. Проте шалене зростання військової злочинності, поширення фактів порушення військової дисципліни та правопорядку [1, с. 6] викликало неабияке занепокоєння. Будь-яке порушення порядку військової дисципліни є негативним проявом послаблення здатності військових формувань надійно протистояти ймовірному противнику. В умовах військового протистояння, яке відбувається на сході держави, це є прямою загрозою національній безпеці України. Тому посилення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів в умовах особливого періоду постало один із заходів забезпечення військового правопорядку. Не зупиняючись на дискусіях щодо доцільності прийняття такого рішення, ми звернемо увагу лише на правові аспекти унормування особливого періоду як кваліфікуючої обставини, де специфіка його часових меж впливає на реалізацію кримінальної відповідальності.

Ведучи мову про особливий період, його часові межі, слід звернутися насамперед до самого поняття «особливий період».

Проводячи аналіз чинного законодавства щодо визначеності особливого періоду як дефініції, можна дійти висновку, що ситуація є доволі дискусійною.

Законодавець відповідно до положень чинного законодавства, зокрема законів України (далі – ЗУ), таких як «Про оборону» [3], «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [4], «Про правовий режим воєнного стану» [5], «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони» [6], а також постанови Національного банку «Про затвердження Положення про порядок зберігання Національним банком України та банками України документів в умовах особливого періоду» [7], унормував особливий період як правове поняття. Крім того, з урахуванням специфіки мети та завдань нормативних документів, які вони переслідують, особливий період здобув ще й певну специфіку.

Так, відповідно до абз. 4 ч. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» особливий період – це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, ЗС України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій» [4, абз. 4 ч. 1].

ЗУ «Про оборону» дещо по-іншому визначив особливий період. Як закон, що встановлює головні засади оборони України та базується на готовності та здатності органів державної влади, місцевого самоврядування та національної економіки до переведення з мирного на воєнний стан, відсічі збройній агресії та ліквідації збройного конфлікту, особливий період сконцентрований виключно з позиції його складових елементів та відповідно до його часових меж. Саме вони є визначальними під час переведення сил та засобів оборони з мирного на воєнний стан, відсічі збройній агресії та ліквідації збройного конфлікту. Тому відповідно до абз. 11 ч.1 особливим періодом є «період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій» [3, абз. 11 ч. 1].

Дещо схожа ситуація прослідковується і в ЗУ «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони». Посилаючись на ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», законодавець в частині значення особливого періоду залишає його незмінним. Проте з урахуванням мети закону (створення конкурентної переговорної процедури закупівлі зі зменшенням ризиків затримки або зриву термінів постачання товарів, робіт і послуг для потреб оборони) із його структури виключено відбудовний період [6, п. 6 ст. 1], із залишенням у його структурі воєнного стану виключно періоду мобілізації до початку відбудовного періоду. При цьому таке поняття має значення саме для даних правовідносин.

Отже, як ми бачимо, поняття особливого періоду має свою унормованість. До того ж урахуванням мети та завдань законів, як вони переслідують, він відзначається специфікою унормуванням відповідно до конкретних суспільних правовідносин та правової ситуації.

З іншого боку, з 2014 року, коли була посилена кримінальна відповідальність за вчинення окремих військових злочинів, де було упроваджено особли-

вий період як нова кваліфікуюча ознака військових злочинів, його унормування у специфіці дії кримінальних правовідносин не отримало жодного визначення. На фоні оголошення часткової мобілізації з так званими «хвилями» мобілізацій слідча та судова практика стикнулася з чималими проблемами.

По-перше, відкритими є питання щодо виникнення кримінальних правовідносин (вчинення військового злочину в умовах особливого періоду), які зумовлені часовими межами дії особливого періоду.

По-друге, з оголошенням часткової мобілізації та дії так званих «хвиль» мобілізації дисбалансом постало визначеність завершення особливого періоду в разі закінчення строку мобілізації, на який вона була оголошена за відсутності рішення про демобілізацію.

По-третє, дискусійним є питання щодо застосування зворотної дії закону в разі завершення особливого періоду як зміни закону, що пом'якшує чи скасовує відповідальність.

З урахуванням цього дослідження питань щодо унормованості особливого періоду є на часі, а вирішення дискусійних питань є вкрай необхідними. Тому зосередимо свою увагу на зазначених проблемах та запропонуємо ймовірні шляхи їх вирішення.

Розпочнемо із часових меж дії особливого періоду як підстави виникнення кримінальних правовідносин.

Як і будь який період, особливий період має свої часові межі.

Він починається спливати «з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій». Проте, як вже наголошувалося, з оголошенням часткової мобілізації, посиленням кримінальної відповідальності за вчинення окремих військових злочинів у слідчій та судовій практиці почала спостерігатися тенденція щодо неоднозначності кваліфікації діянь, вчинених у період між так званими «хвилями» мобілізації, як вчинені у мирний час. Така позиція зумовлювалась тим, що відповідно до норм чинного законодавства (ЗУ «Про оборону», Указу Президента України «Про часткову мобілізацію») особливий період обмежується строками, які встановлені: 1) або для проведення мобілізації, 2) або визначені часом, протягом якого діє воєнний стан і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Сьогодні згідно з указами Президента оголошення часткової мобілізації здійснювалось декілька разів. Термін дії кожної так званої хвилі мобілізації визначався у змісті самого Указу. Після їх завершення (спливу строку, на який оголошувалась мобілізація) відповідними указами Президента звільнялися в запас військовослужбовці, які були призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період. З урахуванням цього виникає питання: чи є особливий період між хвилями мобілізації, чи впливає

його наявність або відсутність на кваліфікацію діяння як вчиненого в умовах особливого періоду.

З урахуванням змісту поняття «особливий період», загальних правил тлумачення правових норм та дії закону у часі до цієї позиції можна підійти двозначно.

Будь-який закон має часові межі. За загальним правилом початковий момент набрання чинності закону може бути зумовлений або датою, зазначеною в законі, або через десять діб від дня офіційного оприлюднення закону, або з дня офіційного його оприлюднення. Щодо завершення, то втрата чинності закону можлива або, знову ж таки, з моменту, коли закон скасовується чи змінюється в його дії іншим законом, або замінюється/змінюється іншим законом, або закінчується строк (термін), на який він був розрахований. Якщо звернутися до указів Президента України, то оголошення часткової мобілізації проводилось на чітко визначений період: з 18 березня 2014 р. по 02 травня 2014 р., з 07 травня 2014 р. по 21 червня 2014., з 24 липня 2014 р. по 07 вересня 2014 р., з 20 січня 2015 р. по 2 серпня 2015 р. Завершення кожного з таких періодів є правовою підставою для закінчення дії правового акта. Відповідно, можна вести мову про те, що завершення кожного з таких строків є прямою підставою визначення мобілізації як такої, що завершилась, а особливий період – як такий, що вже не діє [7].

Початковим етапом є дія Указу Президента щодо оголошення воєнного стану. Кінцевим – завершення строку, на який було введено воєнний стан, чи прийняття відповідного указу про скасування (дострокове припинення) дії воєнного стану [8]. Щодо мобілізації, то такої чіткості немає. Визначаючи мобілізацію як комплекс заходів, здійснюваних із метою планомірного переведення національної економіки <...> на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройні Сили України <...> – на організацію і штати воєнного часу, законодавець залишив поза увагою унормування її часових меж. Окресливши початковий момент її виникнення як момент оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації та строк її дії як період мобілізації, поза увагою залишив її завершення. Вказавши строк її дії як «період мобілізації», не зрозуміло, який її кінцевий момент. Така ситуація має яскравий приклад на практиці.

Так, зокрема, Мукачівським районним судом Закарпатської області було засуджено військовослужбовця, який у період проходження військової служби відкрито відмовився виконати наказ начальника та, не бажаючи в подальшому її продовжувати, залишив розташування військової частини, де перебував поза її межами понад три роки (з вересня 2014 по червень 2018 р). Кваліфікація вчинених діянь була здійснена як вчинення злочинів, передбачених ч.1 ст. 402 та ч. 3 ст. 407 КК України без урахування умов дії особливого періоду, оскільки в зазначений період не було оголошено мобілізацію, а відповідно, і не діяв особливий період не діяв [9]. І така практи-

ка не є поодиноким. Близько 40% вироків, за якими було засуджено військовослужбовців, були вирокми за вчинення військових злочинів в умовах особливого періоду [10]. До того ж її підтримання знайшло прояв і в позиціях науковців, таких як М.І. Карпенко, Н.І. Титаренко, А.М. Онисків та ін. [11, с. 138; 12, с. 282; 13].

Водночас, за переконанням інших вчених, суддів та практиків, підставами завершення особливого періоду є виключно видання указу Президента про демобілізацію. Фактичне закінчення строку мобілізації не є підставою для його припинення.

Прикладом такої позиції є рішення Сватівського районного суду Луганської області. Відповідно до нього до кримінальної відповідальності був притягнутий військовослужбовець, який у 2016 р. не виконав наказ начальника. За це був засуджений за вчинення злочину як невиконання наказу, вчиненого в умовах особливого періоду [14]. До того ж питання стосовно наявності особливого періоду було предметом судового розгляду як Вищого адміністративного суду України, так і Верховного Суду України. У своїх рішеннях зазначені суди відмічали, що закінчення періоду мобілізації не є самостійною підставою для припинення особливого періоду. А отже, з 18 березня 2014 року і до сьогодні діє особливий період [15; 16]. Проте неоднозначність продовжувала мати місце.

Остаточну позицію у цій ситуації сформував Верховний суд України. У відповідь на лист начальника Генштабу Генерал армії В.М. Муженка, який просив надати тлумачення особливому періоду з точки зору дії його на території України, Верховний Суд зазначив, що особливий період із моменту оприлюднення Указу Президента «Про часткову мобілізацію» від 17 березня 2014 року діє на території України. З огляду на зміст заходів мобілізації відповідно до ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» закінчення самих цих заходів не є підставою для припинення дії особливого періоду [17]. До того Президентом України не приймалося рішення щодо переведення державних інституцій на функціонування в умовах мирного часу. Отже, від 17 березня 2014 року і до сьогодні продовжує діяти особливий період, який буде завершений лише після прийняття рішення про демобілізацію.

Така ситуація є яскравим прикладом недостатньої правової позиції щодо унормування «особливого періоду» з точки зору уніфікації поняття з визначення ознак, що є суттєвими, зокрема, для кваліфікації діянь. Тому доцільно унормувати момент завершення мобілізації виключно після оприлюднення рішення Президента України про демобілізацію, а у зміст поняття «час мобілізації» включити період від мобілізації до демобілізації».

Останнє питання, яке потребує з'ясування, – це ймовірність застосування зворотної сили закону в разі закінчення особливого періоду як положення, що пом'якшує чи скасовує відповідальність за вчинення злочинів в особливий період.

За загальним правилом закон про кримінальну відповідальність має пряму дію у часі – поширю-

ється на всі діяння, вчиненні після набрання ним чинності. Проте реально трапляються випадки, коли на час вчинення злочину діяв один закон, а на час досудового розслідування чи відбування покарання діє інший закон. У такому випадку виникають питання про юридичну можливість поширення дії нового закону, зокрема, щодо осіб, які вчинили злочин до набрання чинності новим законом. Відповідно до ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [18, ст. 58]. Відповідальність охоплює різні форми відповідальності, в тому числі призначення та виконання покарань. Тому, виходячи зі ст. 58 Конституції та приписів, що містяться у ч. 1 ст. 5 Кримінального кодексу України, зворотню дію має кримінальний закон, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотню дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, в тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.

Проте щодо осіб, зокрема військовослужбовців, які вчинили злочин під час дії особливого періоду, а відбувають покарання після його завершення, зворотна дія закону в часі має дещо іншу правову природу.

Відповідно до ст. 65 Кримінального кодексу України суд призначає покарання на підставі загальних засад, де призначене покарання має бути необхідним і достатнім для її виправлення та попередження нових злочинів, а більш суворий його вид призначається лише в разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів [19].

До того ж положення ч. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 визначає, що призначення покарань повинно враховувати і специфічні обставини, які відбиватимуть не тільки обставини справи, а й характеристику особи винного та специфіку самого покарання [20]. Ними, зокрема, є: а) обставини, що характеризують особу винного як спеціального суб'єкта, б) характеристика вчиненого діяння з урахуванням особливостей виду вчиненого злочину, об'єкта посягання, форми вини, ступеня тяжкості вчиненого діяння, його спрямованості, зокрема зумовленого специфікою проходження військової служби, умовами вчинення (як у період дії воєнного стану, бойової обстановки чи особливого періоду); в) доцільність призначення відповідного покарання, зокрема спеціального, або призначення такого замість загального покарання чи, навпаки, унеможливлення призначення такого [1, с.199].

При цьому призначення більш тяжкого покарання не зумовлено введенням у дію більш суворого виду покарання. Вибір виду покарання ґрунтується не з урахуванням зміни правового режиму в державі, де посилення кримінальної відповідальності має тимчасовий характер. Хоча його дія (особливого режи-

му) має часові межі, проте він не обмежений дією нормативного документу, що визначає особливості притягнення до відповідальності у зв'язку зі змінами правового режиму в державі. Тому після завершення його дії не відбувається зміна норм ККУ. Зазначена обставина є виключно кваліфікуючою, де в разі зміни правового режиму кваліфікація діяння чи зміна порядку відбування покарання жодним чином не є такою, що пом'якшує відповідальність. Тому особи, які засуджені за вчинення злочинів в умовах особливого періоду (зокрема, військові злочини), як вчинення таких за кваліфікуючим складом, після завершення особливого періоду не можуть підпадати під дію положень зворотної дії кримінального закону в часі як такого, що пом'якшує кримінальну відповідальність.

Таким чином, вищевикладене дозволяє зробити певні висновки. Дослідження питань щодо унормування особливого періоду як обставини, що впли-

ває на кваліфікацію діяння, надало змогу виявити, що поняття «особливий період» не має достатньої правової уніфікації, де з точки зору визначеності його ознаки (завершеність особливого періоду в разі оголошення часткової мобілізації) впливають на кваліфікацію діяння. Тому є потреба в унормуванні моменту завершення мобілізації виключно після оприлюднення рішення Президента України про демобілізацію, а у зміст поняття «час мобілізації» – включати період від початку мобілізації до її завершення – оголошення демобілізації.

У разі зміни правового режиму в державі (завершення особливого періоду) особи, які були засуджені за вчинення злочинів в умовах особливого періоду, не підлягають дії зворотної сили закону як такого, що пом'якшує чи скасовує відповідальність, оскільки така зміна режиму впливає виключно на застосування закону в частині кваліфікації злочину та призначення покарання за кваліфікованим складом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ніколасенко Т.Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2018. 520 с.
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини : Закон від 12.02.2015 № 194-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 16. С. 930. Ст. 113.
3. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII / Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 20.10.2019).
4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 13.05.1999 р. № 644-XIV. *Відомості Верховної Ради*. 1999. № 27. Ст. 221. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (дата звернення: 21.09.2019).
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12/05/2015 № № 389-VIII / Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 05.10.2019).
6. Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони : Закон України від 12.05.2016 № 1356-VIII / Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1356-19> (дата звернення: 21.09.2019).
7. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 04.02.2016. Справа. № 826/18425/15. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO11683.html (дата звернення: 01.10.2019).
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 01.10.2019).
9. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 27.06.2018. Справа № 303/3689/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74984230> (дата звернення: 01.10.2019).
10. Звіт про склад засуджених: Судова статистика. Форма №7. 2018 рік / Судова влада України. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 30.10.2019)
11. Ониськів А.М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 268 с.
12. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення та проходження військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія / за заг ред. В. К. Матвійчука. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.
13. Титаренко Н. Чи діє в Україні особливий період : стаття. *Голос України*. 2016. 9 листопада. URL : <http://www.golos.com.ua/article/278660> (дата звернення: 10.11.2019).
14. Вирок Сватівського районного суду Луганської області від 28.10.2016. Справа № 426/13206/16-к. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62501353> (дата звернення: 01.11.2019).
15. Постанова Вишого адміністративного суду України від 16.02.2015 р. Справа № 800/582/14. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/AS150015.html (дата звернення: 01.11.2019).
16. Лист Верховного Суду України генералу армії Муженко В.М. від 13.07.2018 № 60-1543/0/2-18. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VSS00222.html (дата звернення: 10.11.2019).
17. Особливий період в Україні діє – Верховний Суд. URL : <https://medoc.ua/uk/blog/osoblivij-period-v-ukrani-di-verhovnij-sud> (дата звернення 01.11.2019).
18. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Офіц. веб-портал Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 05.11.2019).
19. Кримінальний кодекс України : Закон України від 01.09.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 10.11.2019).
20. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03> (дата звернення: 10.11.2019).